

■ Михайло САВЧИН,
доктор юридичних наук,
професор,
директор НДІ порівняльного
публічного права та
міжнародного права
Ужгородського
національного університету,
викладач Національної
школи суддів України,
радник голови
Конституційного Суду
України (2008–2010)

Конституційні інновації та вірність конституції

Формулюється принцип вірності конституції, у світлі якого розкривається природа конституційних інновацій. Відстоюється ідея формування мережевої публічної влади, якій притаманні зв'язки ієрархії та гетерархії, що має враховуватися в конституційній динаміці, критерієм чого є право на вільний розвиток індивіда в гармонії з природою.

Ключові слова: вірність конституції, конституційна традиція, конституційні інновації, конституціоналізм, сталий розвиток.

Конституционные инновации и верность конституции

Михаил САВЧИН, доктор юридических наук, профессор, директор НИИ сравнительного публичного права и международного права Ужгородского национального университета, преподаватель Национальной школы судей Украины, советник председателя Конституционного Суда Украины (2008–2010)

Формулируется принцип верности конституции, в свете которого раскрывается природа конституционных инноваций. Отстаивается идея формирования сетевой публичной власти, которой присущи связи иерархии и гетерархии, что должно учитываться в конституционной динамике, критерием чого является право на свободное развитие индивида в гармонии с природой.

Ключевые слова: верность конституции, конституционная традиция, конституционные инновации, конституционализм, устойчивое развитие.

Constitutional Innovations and Loyalty to the Constitution

Mykhailo SAVCHYN, Doctor of Legal Sciences, Professor, Director of Research Institute on Comparative Public Law and International Law of Uzhhorod National University, Lecturer of National School of Judges of Ukraine, Advisor to Head of the Constitutional Court of Ukraine (2008–2010)

The author formulates the principle of loyalty to the constitution, in the light of which the nature of constitutional innovations is revealed. The idea of formation of network public power, which is characterized with the relations of hierarchy and heterarchy, is defended. This is to be considered in the constitutional dynamics, the criterion of which is the right to free development of an individual in harmony with the nature.

Keywords: loyalty to the constitution, constitutional tradition, constitutional innovations, constitutionalism, steady development.

Нині Європейський Союз переживає інституціонально-процедурну кризу, свідченням чого стали економічна рецесія 2008–2010 років і проблема мігрантів, які захлинули Європу внаслідок громадянської війни в Сирії. Тривожним викликом світовому правопорядку й системі глобальної безпеки є анексія Росією Криму та відверта підтримка нею мілітарних проксі-структур на Сході України [5]. Це підриває самі основи світового правопорядку, оскільки ядерне роззброєння України було здійснено завдяки гарантіям, визначеним у Будапештському меморандумі. За таких умов гарантії прав людини та незалежність суду чи процес інтеграції у світовий порядок стають ніби надокучливою мухою в конституційному дискурсі.

1. Конституційна ідентичність – фокус: правовий плюралізм і багаторівневий конституціоналізм. Сучасний світ складно собі уявити одновимірним та однозначним. І конституційні процеси, і явища є складними й цілком вплетеними у світовий контекст. Нині з-поміж усіх уявлень про світову будову найбільший вплив мають погляди І. Валлерстайна про «світ-систему», де центр визискує периферію [10], та теорія великих циклів Ф. Броделя, згідно з якою спостерігаються певні економічні цикли, що ґрунтуються на культурних, політичних, демографічних і ресурсних явищах, які зумовлюють

поступ людських цивілізацій [9]. Також слід зважати на цивілізаційний процес в розумінні Н. Еліаса [17] як альтернативу феномену варваризації, що нині спостерігається на Близькому Сході. Врешті, право є наслідком спорадичної соціальної взаємодії, яка задовольняє потреби практичного досвіду шляхом забезпечення балансу інтересів [12]. Конституційне право трактується в контексті поліваріативності правових культур, своєрідної *legal Bukovina* (в сенсі поліетнічності цієї історичної землі в складі Австро-Угорської імперії) [7] та багаторівневого конституціоналізму, що інтенсивно розвивається [2].

Україна є водночас постколоніальною й пострадянською країною. Це й буде відправною точкою дослідження. Як правило, зважену колоніальну політику провадила Британська імперія, колишні колонії якої мають або демократичний, або перехідний до демократії режим. Натомість громадянська війна в Сирії пов'язана з конституційною ідентичністю цієї країни. Вона виникла як результат колоніальної політики, в котрій проігнорували роль поліетнічного та полірелігійного чинників. Це, на думку аналітиків, стало наслідком цілеспрямованої політики під час французького протекторату (1920–1948), яку називають «мистецтвом стратегії маніпуляції меншинами» [1].

Постколоніальний синдром полягає в тому, що процес реалізації влади в Україні з часів незалежності переважно імітував у м'якшому варіанті російські імперські практики правління. Це вводило конституційний процес у архаїчні авторитарні рамки. Політика російського імперського колоніалізму спричинила надмірну централізацію влади та зневагу до місцевого самоврядування в Україні. Російська державна традиція (тут доволі складно говорити про правову традицію) не передбачала розвитку самоврядування, за винятком хіба що короткострокової земської реформи 1864 року, котру наприкінці правління імператора-реформатора Олександра II згорнули. Надмірна централізація влади в часи Радянського Союзу пов'язувалася зі зневагою до основних прав і свобод людини. Зокрема, у світі важко відшукати випадки геноциду державою власних громадян, які можна порівняти з Голодомором 1932/33 років.

Росія завжди вважала Україну зоною своїх особливих інтересів. Навіть сьогодні відбувається нав'язування Україні Росією положень конституційного законопроекту про децентралізацію влади, що фактично констатують федеральний державний устрій нашої країни. Акт агресії Росії проти України – продовження зазначеної постколоніальної політики, формалізованої в юридичних рішеннях російського парламенту та Конституційного суду.

Надмірна централізація влади не відповідає ідентичній вітчизняній конституційній традиції, яка була нормативно кодифікована у вигляді пактів і постановлень Війська Запорозького, відомих як Конституція Пилипа Орлика 1710 року. Ще раз слід підкреслити, що централізація фактично трансплантована (в сенсі міркувань [3]) ззовні у вітчизняний державний устрій.

Із зародженням мережовості природи публічної влади [6] вертикальні та горизонтальні відносини між інститутами влади мають бути збалансовані й забезпечувати доступ індивіда до якісних управлінських послуг [16, с. 280–281]. За таких умов критерієм легітимності діяльності інститутів влади є права людини. Вони є також критерієм обмеження влади, межею для правомірного втручання влади у сферу приватної автономії. Відтак, існують певні вимоги до застосування прав людини в адміністративній і судовій практиках. Публічна влада, як мережевий правопорядок, покликана забезпечити такі фундаментальні цінності, як гідність людини, свобода, рівність, справедливість та вільний розвиток особистості.

2. Права людини. Право на розвиток і співіснування людини з природою. Ситуація з правами людини в сучасній історії людства має певну константу: вона пов'язана зі ступенем безсторонності суду чи наявності процедур у режимі або *responsa*, або *commune opinio iuris*, або інших юридичних інструментів. За будь-яких умов усе впирається в стандарти формулювання й забезпечення додержання правил згідно з принципом верховенства права, коли корупція, вибіркоче й свавільне застосування закону є неприйнятними [11, с. 51, 134]: «...особам, причетним до розроблення та реалізації корупційних схем, часто притаманне почуття вищості: організацію крадіжки державних коштів вони вважають найвищим проявом винахідливості, віртуозності та власної неординарності. Більше того, на їхню думку, обхід законодавства – не злочин, а використання можливостей у рамках законодавства. Такий підхід свідчить про спрощене тлумачення законів як набору літер і повне нехтування духом закону, а також ігнорування наслідків «використання можливостей» для суспільства. <...>

Принцип верховенства права забезпечує гарантію від державного свавілля й сприяє утвердженню правопорядку тільки тоді, коли право розглядається не просто як сукупність норм, закріплених у законах, а в ширшому – практичному – контексті».

Я взагалі не зводжу право лише до сукупності норм, а нормативність права розглядаю суто в площині практичного втілення правових приписів. Відповідно до методу верифікації К. Поппера [13, с. 298–313], дискурс про «право» та «теорію» в юриспруденції є проявом некомпетентності як науковця, так і посадовця, котрий ухвалює рішення, пов'язані з долею конкретних людей. Бо для конкретної особи «складна справа», в основі якої лежить його персональна юридична ситуація, аж ніяк не є питанням «теорії» та «практики»: тут якраз потрібні зважені та обґрунтовані владні рішення ком-

петентного посадовця. Власне, у гуманітарних науках ключову роль відіграє дискурс (стратегічної, норморегулювальної, експресивної та комунікативної дії) [4, с. 128], за допомогою якого визначають наявні проблеми та обирають оптимальний варіант їх розв'язання з огляду на конкретну ситуацію.

Згідно із синтетичним підходом право індивіда на вільний розвиток обмежено (1) самими можливостями людини з притаманними їй якостями й властивостями як індивіда, а також (2) доступом до ресурсів. У першому випадку право на розвиток зумовлено цивілізаційним процесом, зокрема змістом людських, у тому числі правових, інститутів. У другому – ставленням людства до природи. Тут ми повертаємося до першоджерел, адже природа прав людини зумовлена її ставленням до ресурсів, а людина є частиною природи, з якою вона має гармонійно співіснувати. Власне, це і є основою приватної автономії й суверенного вибору індивіда.

3. Роль суду в суспільних інноваціях і вірність законодавця конституції. Інновації в праві впроваджуються судом за умови розв'язування певних проблем у разі невизначеності законодавства через обставини, що змінилися, й за умови, що це сприяє динамічним змінам у правовій системі. Втілення таких інновацій лежить у площині суддівського розсуду. Загалом можна виокремити три основні суддівські стратегії, в рамках яких певною мірою реалізується суддівський розсуд: стримування, нейтральність та активізм. Їхні елементи можуть поєднуватися залежно від особливостей конкретної справи, суб'єктного складу, складності фактичних обставин, темпорального перебігу, загального впливу на динаміку правової системи тощо.

Дію цих суддівських стратегій можна продемонструвати на прикладі рішення Конституційного Суду України в справі Козлова. Аналіз справи свідчить, що суд обрав стратегію нейтральності. Так, було констатовано [15]:

«...вимога про нарахування та сплату неустойки за договором споживчого кредиту, яка є явно завищеною, не відповідає... засадам справедливості, добросовісності, розумності як складовим елементам загального конституційного принципу верховенства права. Наявність у кредитора можливості стягувати зі споживача надмірні грошові суми як неустойку спотворює її дійсне правове призначення, оскільки із засобу розумного стимулювання боржника виконувати основне грошове зобов'язання неустойка перетворюється на несправедливо непомірний тягар для споживача та джерело отримання невикористаних додаткових прибутків кредитором».

Далі, говорячи про недоліки законодавчого регулювання й відповідні зобов'язання парламенту щодо їх усунення (до речі, вони так і не усунуті протягом вже двох із половиною років від дня набрання чинності цим рішенням), суд наводить класичну формулу суддівського нейтралітету:

«...межі дії принципу свободи договору визначаються законодавством з урахуванням критеріїв справедливості, добросовісності, пропорційності й розумності. <...>

...умови договору споживчого кредиту, його укладання та виконання повинні підпорядковуватися таким засадам, згідно з якими особа споживача вважається слабкою стороною в договорі та підлягає особливому правовому захисту з урахуванням принципів справедливості, добросовісності й розумності. Виконання державою конституційно-правового обов'язку щодо захисту прав споживачів вимагає від неї спеціального законодавчого врегулювання питань, пов'язаних із забезпеченням дії зазначених принципів у відносинах споживчого кредитування, зокрема щодо встановлення справедливого розміру неустойки за прострочення виконання грошових зобов'язань позичальниками – фізичними особами».

КСУ продемонстрував би активізм, якби шляхом динамічного тлумачення положень Конституції сформулював правило про те, що суди з огляду на принципи свободи розвитку особистості, рівності та пропорційності мають вирішувати питання про верхні межі зобов'язань за цивільно-правовими договорами, учасниками яких є й фізичні особи, керуючись тими самими правилами, котрі встановлені для юридичних осіб. У ситуації стримування КСУ мав би відмовити у відкритті провадження, оскільки питання встановлення меж цивільно-правової відповідальності сторін за договором є виключною прерогативою законодавця. Отже, розв'язання цієї проблеми залежить від якості суддівського корпусу, тех-

ніки обґрунтування судових рішень та ефективності дії принципу верховенства права.

Що стосується функцій парламенту та конституційного суду. Ми говоритимемо про розподіл функцій, подібних за природою, бо і парламент, і конституційний суд за наявної кодифікованої конституції (як це є в Україні) здійснюють конкретизацію й деталізацію її положень. Однак вони здійснюють ці прерогативи у відмінний спосіб: Верховна Рада формулює абстрактні положення, які регулюють типові життєві обставини, розраховані на невизначене коло осіб і невизначену кількість випадків; Конституційний Суд, керуючись конституційними цінностями й принципами, пристосовує абстрактні конституційні приписи до конкретних життєвих обставин або дає оцінку абстрактним положенням законодавства на предмет легітимності втручання в приватну автономію індивіда відповідно до трискладового тесту, що впливає із системного й телеологічного тлумачення статей 3, 8, 22 і 64 Конституції. Отже, як парламент, так і орган конституційної юстиції творять право, але роблять це по-різному.

Публічна влада несе відповідальність за планомірний і раціональний розвиток положень Конституції України на наукових засадах з огляду на загальні цілі та завдання Основного Закону. Відсутність законодавчого регулювання загрожує правовій безпеці суспільства чи окремого індивіда, вносить елементи свавілля в діяльність органів публічної влади і є неконституційним явищем [8].

4. Вірність конституції та конституційна традиція у світлі інтеграційних процесів. Принцип вірності конституції є відносно усталеним у німецькій конституційній традиції. У справі про прохідний бар'єр на виборах депутатів Європарламенту Федеральний Конституційний Суд Німеччини наголосив, що 2011 року він визнавав неконституційним п'ятивідсотковий бар'єр, оскільки той істотно викривлює волевиявлення виборців і їхнє представництво. 7 жовтня 2013 року Бундестаг уніс зміни до закону про вибори депутатів Європейського парламенту, знизивши прохідний бар'єр для партій до трьох відсотків. Рішенням від 26 лютого 2014 року ФКС і цей бар'єр визнав неконституційним [14, с. 297, 299]:

«...запровадження виборчого бар'єра в три відсотки після визнання недійсним виборчого бар'єра в п'ять відсотків викликає заперечення не лише тому, що тим самим порушується заборона повторного прийняття скасованої норми або принцип вірності державних органів конституції (пункт 1). <...>

Законодавець не був повноважний замість визнаного нечинним п'ятивідсоткового виборчого бар'єра встановити оспорюваний тривідсотковий бар'єр через обов'язкову юридичну силу рішення від 9 листопада 2011 року згідно з пунктом 31 абзацу 1 Закону про Федеральний Конституційний Суд».

Методична конкретизація й деталізація конституції потребує узгодження рішень парламенту та конституційного суду. Це узгодження аж ніяк не означає проведення певних консультацій між ними: головне – єдине розуміння сутності й змісту фундаментальних принципів права та стандартів законодавчого регулювання й ухвалення судових рішень, котрі впливають зі змісту конституційних цінностей і принципів.

Тому ми знову повертаємося до дедалі чіткішого тренду формування мережовості публічної влади. У світлі вірності конституції органи публічної влади покликані забезпечувати національні інтереси, які в юридичній інтерпретації означають насамперед відстоювання конституційної традиції України. Загалом питання полягає в мірі інтегрованості України в інтер-, транс-, супранациональні інститути, що загалом підвищує потенціал влади та міру її участі у виробленні рішень регіонального й глобального масштабу.

Принцип вірності конституції має далекосяжні наслідки, оскільки конституціодавець є зв'язаним фундаментальними принципами права. Відсутність дискурсу про вертикальну взаємодію між «поверхами» публічної влади, що ґрунтується на диференціації владних функцій по горизонталі, знижує інноваційний потенціал конституційних реформ. Корупція, nepotизм та маніпулювання статтями й параграфами законів та інших правових циркулярів підмінюють справжні вимоги верховенства права, на сторожі якого має стояти незалежний і безсторонній суд. Становлення справедливого й доступного правосуддя за таких умов підмінюється вибіркоким застосуванням (хоч і правильним з точки зору формальної закон-

ності) положень законів, що вихолощує ідею правосуддя. Це руйнує суспільну довіру, й трендовий дискурс про побудову гетерархичної системи публічної влади сходить на пси. Усе це загалом підриває вітчизняну конституційну традицію.

Тож конституційну ідентичність нам слід боронити й плекати. Україна має посісти чільне й поважне місце в історії світового конституціоналізму, метою якого є вільний розвиток індивіда в гармонії з природою.

Список використаних джерел

1. *Bhalla, Reva*. The Geopolitics of the Syrian Civil War [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.stratfor.com/weekly/geopolitics-syrian-civil-war>
2. *Bogdandy von A. and oth*. State-Building, Nation-Building, and Constitutional Politics in Post-Conflict Situations: Conceptual Clarifications and an Appraisal of Different Approach / A. von Bogdandy, S. Haussler, F. Hanschmann, R. Utz // Max Planck Yearbook of United Nations Law. – 2005. – Vol. 9. – P. 579–613.
3. *Brants C*. Legal Culture and Legal Transplants [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ejcl.org>
4. *Habermas J*. Theorie des kommunikativen Handelns. – Frankfurt-am-Main: Suhrkamp, 1987.
5. *Marxsen Ch*. The Crimean Crisis. An International Law Perspectives // Christian Marxsen // Zeitschrift für öffentliches Recht und Völkerrecht. – 2014. – Vol. 74. – P. 367–391.
6. *Pernice Ingolf*. La Rete Europea di Costituzionalità – Der Europäische Verfassungsverbund und die Netzwerktheorie / Ingolf Pernice // Zeitschrift für ausländisches öffentliches Rechts und Völkerrecht. – 2010. – No. 70. – P. 51–71.
7. *Teubner, Günter*. «Global Bukovina»: Legal Pluralism in World Society / Günter Teubner // Global Law Without A State (Ed. G. Teubner). – Aldershot: Dartmouth Gower, 1997. – P. 3–28.
8. *Бирмонтене Т*. Генеральный доклад XIV Конгресса Конференции европейских конституционных судов / Т. Бирмонтене, Э. Ярашюнас, Э. Спруогис // Конституционное правосудие: Вестник Конференции органов конституционного контроля стран молодой демократии. Выпуск 2 (40) – 3 (41), 2008. – Ереван: Центр конституционного права Республики Армения, 2008. – С. 70–245.
9. *Бродель Ф*. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. У 3-х т. Том 3. Ігри обміну / Фернан Бродель. – К.: Основи, 1998. – 631 с.
10. *Валлерстайн И*. Мир-система Модерна. Том I. Капиталистическое сельское хозяйство и истоки европейского мира-экономики в XVI веке / Предисл. Г. М. Дерлугьяна, пер. с англ., литер. редакц., комм. Н. Проценко, А. Черняева. – М.: Русский фонд содействия образованию и науке, 2015. – 552 с.
11. *Валле В*. Корупція: роздуми після Майдану. – К.: Дух і Літера, 2015. – 280 с.
12. *Ладер К.-Х*. Теория аутопойезиса как подход, позволяющий лучше понять право постмодерна (от иерархии норм к гетерархии изменяющихся паттернов правовых интересов) / К.-Х. Ладер // Правоведение. – 2007. – № 1. – С. 13–42.
13. *Поппер К*. Логика социальных наук // Эволюционная эпистемология и логика социальных наук: Карл Поппер и его критики / Сост. Д. Г. Лахути, В. Н. Садовский и В. К. Финн; пер. с англ. Д. Г. Лахути; вст. ст. и общ. ред. В. Н. Садовского; послесл. В. К. Финна. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 464 с.
14. Решение Федерального Конституционного Суда ФРГ от 26 февраля 2014 года об отмене трехпроцентного барьера на выборах в Европарламент [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dpp.mpil.de/03_2014/03_2014_285_324.pdf
15. Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2013 від 11 липня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=216306>
16. *Шмідт-Ассманн Е*. Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адміністративного права. – 2-ге вид., перероблене та доповнене. – К.: К.І.С., 2009. – 552 с.
17. *Элиас Н. О* процессе цивилизации: Социогенетические и психогенетические исследования / Норберт Элиас. – М.: СПб, 2001.

References

1. **Reva Bhalla**, 'The Geopolitics of the Syrian Civil War', available at: <<https://www.stratfor.com/weekly/geopolitics-syrian-civil-war>>
2. **Bogdandy von A., Haussler S., Hanschmann F., Utz R.** (2005), *State-Building, Nation-Building, and Constitutional Politics in Post-Conflict Situations: Conceptual Clarifications and an Appraisal of Different Approaches*, Max Planck Yearbook of United Nations Law, vol. 9, pp. 579–613.
3. **Brants C.**, 'Legal Culture and Legal Transplants', available at: <<http://www.ejcl.org>>
4. **Habermas J.** (1987), *Theorie des kommunikativen Handelns*, Frankfurt-am-Main, Suhrkamp.
5. **Marxsen Ch.** (2014), 'The Crimean Crisis. An International Law Perspectives', *Zeitschrift für öffentliches Recht und Völkerrecht*, vol. 74, pp. 367–391.
6. **Pernice Ingolf** (2010), 'La Rete Europea di Costituzionalità – Der Europäische Verfassungsverbund und die Netzwerktheorie', *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Rechts und Völkerrecht*, 70: 51–71.
7. **Günter Teubner** (1997), 'Global Bukowina': Legal Pluralism in World Society in *Global Law Without A State*, in Teubner G. (ed.), Aldershot, Dartmouth Gower, pp. 3–28.
8. **Birmontene T., Yarashynas E., Spruogis E.** (2008), 'Generalnyi doklad XIV Kongressa Konferentsii evropeyskikh konstitutsionnykh sudov' [General report of the 14th Congress of Conference of the European constitutional courts], *Konstitutsionnoe pravosudie: Vestnik Konferentsii organov konstitutsionnogo kontrolya stran molodoy demokratii*, vol. 2 (40) – 3 (41), Erevan, Tsentri konstitutsionnogo prava Respubliki Armeniya, pp. 70–245.
9. **Brodell F.** (1998), *Materialna tsyvilizatsiia, ekonomika i kapitalizm, XV–XVIII st. U 3-kh t. Tom 3. Ihry obminu* [Material civilization, economy and capitalism, 15–18 centuries. In 3 vol. Volume 3. Games of exchange], Kyiv: Osnovy.
10. **Wallerstein I.** (2015), *Mir-sistema Moderna. Tom I. Kapitalisticheskoe selskoe hozyaystvo i istoki evropeyskogo mira-ekonomiki v XVI veke* [The Modern World-System, vol. I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the 16th Century], Moscow: Russkiy fond sodeystviya obrazovaniyu i nauke.
11. **Vallie V.** (2015), *Koruptsiia: rozdumy pislia Maidanu* [Corruption: Reflections on Maidan], Kyiv: Dukh i Litera.
12. **Lader K.-H.** (2007), 'Teoriya autopoyezisa kak podhod, pozvolyayushchii luchshe ponyat pravo postmoderna (ot ierarhii norm k geterarhii izmenyayushchysya patternov pravovykh interotnosheniy)' [The theory of an autopoyezis as the approach allowing to understand better the right of a postmodern (from hierarchy of norms to a heterarchy of the changing patterns of legal interrelationship)], *Pravovedenie*, 1: 13–42.
13. **Popper K.** (2000), 'Logika sotsialnykh nauk' [Logic of social sciences] in *Evolutsionnaya epistemologiya i logika sotsialnykh nauk: Karl Popper i ego kritiki* [Evolutionary epistemologiya and logic of social sciences: Karl Popper and his critics], translated by Lahuti D. G., in Sadovskiy V. N. (ed.), Moscow, Editorial URSS.
14. Reshenie Federalnogo Konstitutsionnogo Suda FRG ot 26 fevralya 2014 goda ob otmene trehprotsentnogo barera na vyborah v Evroparlament [Decision of the Federal Constitutional Court of Germany about cancellation the three-percent barrier on elections to European Parliament, 26 February 2014], available at: <http://dpp.mpil.de/03_2014/03_2014_285_324.pdf>
15. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy No. 7-rp/2013 vid 11 lypnia 2013 roku [Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 7-rp/2013, 11 July 2013], available at: <<http://ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=216306>>
16. **Schmidt-Assmann E.** (2009), *Zahalne administratyvne pravo yak ideia vrehulivannia: osnovni zasady ta zavdannia systematyky administratyvnoho prava* [General administrative law as an idea of settlement: the basic principles and objectives of systematics of administrative law], 2nd ed., Kyiv, K.I.S.
17. **Elias N.** (2001), *O protsesse tsyvilizatsii: Sotsiogeneticheskie i psihogeneticheskie issledovaniya* [On the Process of Civilisation: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations], Moscow, Saint Petersburg.

Чинник ядерного стримування у військово-політичних стратегіях НАТО та України*

Наголошується, що агресія Росії проти України актуалізувала проблему ядерного стримування РФ. Наводяться основні теоретичні засади стримування. Критично аналізуються базові концептуальні підходи НАТО до ролі ядерної зброї в політиці альянсу щодо колективної безпеки й оборони. Порушено проблему без'ядерного статусу України, досліджуються сучасний стан відносин Україна–НАТО та перспективи нашої країни як контрибутора європейської безпеки.

Ключові слова: стримування, ядерне стримування, НАТО.

Олександр ПОТЕХІН, доктор історичних наук, головний науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

* Закінчення. Початок у попередньому номері.